

Lənkəran Dövlət Humanitar Kolleci

Musiqi və təsviri incəsənət şöbəsi

Dünya Musiqi ədəbiyyat ədəbiyyatı

Müəllim: Hüseynova Əsmər Rza qızı

Mövzu 1.

Orkestr haqqında ümumi məlumat

Orkestr (yun. ορχήστρα) — müxtəlif alətlərdə çalan, musiqi əsərləri birgə ifa edən musiqiçilər kollektivi.

Orkestrin tarixi Qədim Misirdən başlayır. Qədim Yunanıstanda teatr tamaşaları zamanı xorun səhnə qarşısında rəqs etdiyi yarımdairəvi yerə "orkestra" deyilirdi. Zaman keçdikcə söz mənasını dəyişmişdir. Qədim Romada senatorlar ya digər əyanlar üçün ayrılmış yerə də bu termin aid edilirdi. "Konsertdə, operada birgə çalan musiqiçilər kollektivi" anlamı ingilis dilində ilk dəfə 1720-ci ildə qeyd edilmişdir.

1920-ci il iyul ayında N. Nərimanovun və Xalq Maarif Komissarı D. Bünyadzadənin imzası ilə çıxmış Azərbaycanda müstəqil simfonik orkestri yaranması haqda dekretdə göstərilirdi ki, yeni yaradılmış orkestrdə respublikanın aparıcı musiqiçiləri toplanır. Tez bir zamanda orkestr Qlinkanın, Çaykovskinin, Musorskinin, Rimski- Korsakovun, Motsartın, Bethovenin, Şubertin, Berliozun, Mendelsonun, Vaqnerin, Listin və başqa bəstəkarların əsərlərini yüksək səviyyədə, peşəkarlıqla ifa edirdi.

Tərkibinə daxil olan alətlər qrupuna, ifaçıların sayına görə fərqlənir:

- **Simfonik orkestr** – bir neçə müxtəlif alətlər qrupundan – simli, nəfəsli, zərb alətləri ailəsindən təşkil olunmuş orkestr. Alətlərin bu cür birləşməsi Avropada XVIII əsrin ortalarında meydana gəlmişdir. Simfonik orkestrin tərkibinə simli alətlər qrupu, ağac nəfəsli və mis nəfəsli alətlər qrupu, zərb alətləri qrupu daxildir. Hal–hazırda tərkibindəki alətlərin müxtəlif növlərinə görə kiçik və böyük simfonik orkestrlər vardır. Həmçinin birər, ikiqat və üçqat tərkibli orkestrlər təşkil olunur.
 - **Kiçik simfonik orkestr** – simfonik orkestrin yığcam tərkibi, XVIII əsrdə geniş tətbiq olunurdu. Buraya ağac nəfəsli alətlərin hər növündən iki sayda daxil edilirdi, o cümlədən, simli kvintet daxil idi.
 - **Cüt (qoşa) tərkib** zamanı hər bir alətdən iki ədəd daxil edilir (2 fleyta, 2 qoboy, 2 klarnet, 2 faqot və s. bu kimi).
 - **Üçər tərkib** zamanı orkestrin adi tərkibi üç dəfə genişləndirilir: hər nəfəsli alətin həcminə və səslənməsinə görə fərqlənən üç növündən istifadə olunur: məsələn, üç fleyta (o cümlədən, fleyta-pikkolo); üç klarnet (o cümlədən, bas-klarnet) və s.
- kamera orkestri
- simli orkestr

- nəfəs alətləri orkestri
- estrada orkestri
- **jazz orkestri (jazz-band)** - orkestrin xüsusi növü. Birinci dünya müharibəsinin (1914-1919) əvvəllərində Amerikada yaranmış və tezliklə Qərbi Avropada yayılmışdır. Adı ilk ansamblın təşkilatçısı və rəhbəri Cazbo Brounun adından götürülmüşdür. Caz orkestr əsasən nəfəsli alətlərdən, o cümlədən, mis nəfəsli alətlərdən və saksofondan, zərb alətləri və royaldan ibarət olur. Bəzi halda solo skripka, akkordeon, gitara, banco və b. alətlər də bu orkestrə daxil edilir.
- hərbi orkestr
- xalq çalğı alətləri orkestri.

Mövzu 2.

KLASSİK SİMLİ ALƏTLƏRİ

Bütün tarix boyu simlilər ailəsinə məxsus olan alətlər simfonik

və kamera musiqisində aparıcı yer tutmuşlar. Bu alətlərin ifa səsləri demək olar ki, orkestr səslənmə diapazonu əhatə edirdi. onu demək olar ki, bu alətlər üçün həmçinin məhz orkestrdə tək alətin solosuna aid əsərlər yazılıb.

Deyilənlərə görə skripka alətinin səs diapazonu insan səsinin diapazonuna yaxındır. Bu da təbiidir. Çünki skripka alətində ifa olunan əsərlərdə insanın daxili aləminin obrazları, hiss-həyəcanları təfsir olunur. Bu simlilər ailəsinə mənsub olan alətlər həmişə bəstəkarların nəzər diqqətində olmuş, bu alətlər üçün simfonik əsərlərlə yanaşı, həmçinin tək solo ifa üçün nəzərdə tutulmuş əsərlər yazılmışdır.

Skripka

Skripka XVI əsrdə meydana gəlmiş, XVII əsrdə geniş yayılmışdır. Tarixin ən məşhur skripka ustası Antonio Stradivari olmuşdur. Onun skripkaları hələ də ən məşhur skripkalardır və onların qiyməti milyonlarla ölçülür.

Skripka mükəmməl cilalanmış armuda oxşar qutu üzərində gərilmiş olan dörd teldən və əlavə saptan ibarətdir. Forması akustik hesablarla təyin olunmuşdur.

Gövdəsi oval formaya malikdir, uzunluğu çox zaman 38 sm olur, qrif üzərinə dörd sim çəkilmişdir. 70 hissədən ibarətdir. Notları sol açarıyla yazılan skripkanın simləri Sol, Re, Lya, Mi sırası ilə düzülərək akkord edilir. Simlərin köklənməsi belədir: IV-g, III-d¹, II-a¹, I-e². Diapazon kiçik oktavanın sol səsindən dördüncü oktavanın lya səsinə kimidir.

Skripka kamanı simlər üzərində yuxarı–aşağı hərəkət etdirməklə çalınır. Skripkada çalğı texnikası rəngarəng ştrixlərlə zəngin (detaşe, leqato, stakkato, pissikato) və geniş imkanlara malikdir. Partiturada Skripka partiyası zərb alətlərindən aşağıda yazılır.

Simli və ya simfonik orkestrdə birinci səsi - ən ifadəli və mühüm əhəmiyyətli melodik xətti ifa edən skripkalar qrupu.

Orkestrdə birinci skripkalar ümumi sayına görə üstünlük təşkil edir və dirijordan sol tərəfdə əyləşirlər.

Viola

(ital. viola – hansı sözdən əmələ gəldiyi məlum deyil)

Skripka ailəsindən olan kamanla çalınan simli alət. Səslənməsi skripkaya nisbətən bəmdir.

Quruluşu

Skripkadan böyük olduğu üçün daha alçaq registrdə səslənir.

Simlərin düzülüşü: IV–c, III–g, II–d№, I–a№; skripkanın düzülüşündən 1 kvinta aşağı; kiçik oktavanın do səmindən üçüncü oktavanın mi səsinə qədər diapazonda daha çox istifadə olunur; notlar alt və skripka açarlarında yazılır.

Violada alma üsulları və ştrixləri skripkada olduğu kimi eynidir, lakin səsi daha az parlaqdır; solo alət kimi az rast gəlinir.

Viola qruppasından simli və simfonik orkestrlərdə istifadə olunur. Simli kvartetin vacib üzvüdür, kamera ansambllarında da istifadə olunur.

Partituralarda viola partiyası skripkanın partiyasından aşağıda yazılır.

Viola üçün əsərlər

Ünlü alman bəstəkarı Paul Hindemit özü altda gözəl çalmış və bu alət üçün çoxlu əsərlər yazmışdır. Alt üçün yazılmış ən məşhur əsərlərdən biri də Şostakoviçin alt və fortepiano üçün yazdığı Sonatadır. Bəstəkar bu sonatani əsərin ilk ifaçısı, məşhur alt çalan Fyodor Serafimoviç Drujininə həsr etmişdir. Macar bəstəkarı Bela Bartakun son əsəri - Alt ilə orkestr üçün konserti də ən tanınmış ifaçılar tərəfindən tez-tez ifa olunan əsərlər sırasındadır.

Mövzu 3.

Violonçel

(ital. violoncello, - violone (böyük viola – kontrabas) sözünün kiçildilmiş halı)

Kamanla çalınan simli musiqi aləti. Skripka şəkilli alətlər ailəsinin böyük ölçüyə malik bir üzvü. VI əsrdə meydana gəlmişdir. Dolğun, qalın səsə malik alətdir. Solo alət kimi ansambli və orkestrlərin tərkibində geniş istifadə olunur.

Bu çalğının atası viola da Gamba adı verilən 7 ədəd teli olan pərdəli bir çalğıdır. Violonçel; skripka, alt və kontrabas ilə eyni ailədənir. Skripka ilə violonçelin şəkilləri böyük nisbətə bir-birini xatırlatsa da ölçüləri çox fərqlidir.

XVI əsrdə ilk nümunələri Fransada ortaya çıxan bu çalğının şəkli qadın bədənini xatırladır. Başlanğıcda beş telli olaraq tərtib edilən bu çalğı, əvvəllər orkestrdə bas səsləri dəstəkləmək üçün istifadə edilmişdir. Tək başına diqqətə çarpan bir çalğı olaraq ortaya çıxması isə XVIII əsrdə olmuşdur.

Violonçel, ümumiyyətlə, akustik olaraq istifadə edilən bir alətdir. Hər məkanda (açıq alan, konsert salonu və s.) ifa oluna bilər. Qarşıdan baxıldığında gövdəsinin orta hissəsində olan və əl yazısı ilə f hərfini xatırladan 2 səs dəliyi, və eşik (körpü) olaraq adlandırılan bir dəstək olur. Birbaşa yayım məftillərə təması ilə titrəşən tellərdən çıxan səs eşik tərəfindən gövdənin içindəki havanı titrəşdirərək içəridə şaquli olan can dirəyinə çatdırılır və bu dəliklərdən geri dönür. Violonçelin uzunluğu 124 sm, onun kamanının uzunluğu isə 73 smdir və viola kamanına nisbətən daha ağırdır. Texniki cəhətdən violonçel tamamilə mükəmməl

alətdir. Onun simləri violino və viola simlərinə nisbətən xeyli qalındır. Buna görə də ifaçıdan böyük səy və qüvvə tələb edir.

Kontrabas

Tembrinə görə ən qalın səslə simli kamanlı alət. Simfonik orkestrdə simli alətlər qrupunda mühüm yer tutur.

Diapazonu kiçik oktavanın mi səsindən birinci oktavanın sol səsinə kimidir.

Bu alət Kontrabas Violone adı verilən Renesans musiqi alətindən törəmişdir. 16-cı əsrdən 18-ci əsrə qədər dəyişim dövrü keçmişdir. 18-ci əsrin ikinci yarısında bugünkü halını almışdır. Hündürlüyü 1.80 eni 60 sm olan kontrabas bu ölçüləri səbəbindən ayaqda yaxud hündür stula əyləşərək çalınır.

Kontrabas simli kaman alətləri arasında öz ölçüsünə görə ən böyük və ən bəm səslənən alətdir. Zahirən o, violonçələ bənzəyir. Texniki cəhətdən kontrabas orkestrin digər simli kaman alətlərinə nisbətən xeyli ağırdır. Həm də onun qalın simlərinin səslənməsi violino, viola və violonçələ nisbətən daha az ahəngdardır. Buna görə də kontrabasda müstəqil solo partiyalar nisbətən az çalınır. Lakin simli alətlər qrupunun və ümumiyyətlə bütün orkestrin bünövrəsi, əsası kimi kontrabasların əhəmiyyəti çox böyükdür.

Öz qohum alətlərindən fərqli olaraq, kontrabasın simləri kvinta intervalı üzrə deyil, kvarta intervalı üzrə köklənir: böyük oktavanın "sol", "re" və kontraktavanın "lya", "mi" səsində. Onun diapazonu kontraktavanın "mi" səsindən birinci oktavanın "sol" səsinə kimidir.

Bəzən ənənəvi kontrabaslarla yanaşı, 5-simli kontrabasdan da istifadə edilir. Onun 5-ci simi kontraktavanın "do" (və ya subkontraktavavnın "si") səsində köklənir və buna görə də alətin diapazonu həmin səsə qədər genişlənir.

Kontrabas transpozisiyalı alətdir və not yazılışına nisbətən bir oktava bəm səslənir (çox vaxt kontrabas və violonçel partiyaları birləşdirilir, yəni unison yazılır, lakin bayaq qeyd etdiyimiz cəhətə görə kontrabaslar violonçellərə nisbətən bir oktava aşağı səslənir).

Kontrabas üçün təbii ki, bas açarı istifadə olunur, lakin nadir hallarda digər açarlardan da istifadə oluna bilər.

Mövzu 4.

KLASSİK NƏFƏSLİ ALƏTLƏRİ

Nəfəsli alətlər havanın alətin daxilinə üfürülməsi (nəfəs

verilməsi) üsulu ilə səs əldə olunur. Bu alətlərin ilk sadə nümunələri eramızdan bir neçə min il əvvəl qarğı və qamışdan hazırlanmışdır.

Nəfəsli musiqi alətləri sümükdən, heyvanların buynuzundan, gildən, müxtəlif ağac növlərindən, mis və digər materiallardan da hazırlanır. Hazırlanma materialına görə üfləmə alətlər iki yerə bölünür:

1. Mis alətlər – truba, kornet, trombon, tuba, valtorna və s.
2. Ağac alətlər – fleyta, hoboy, klarnet, faqot və s. Nəfəsli musiqi alətlərinin texniki və bədii imkanları o qədər də geniş deyil. Bu da, hər şeydən əvvəl, onların səs diapazonunun məhdudluğu ilə əlaqədardır.

Quruluşuna görə növləri bunlardır:

1. d elikli alətlər,
2. qamıř dil ekli alətlər,
3. m řt kl  alətlər.

Mövzu 5,6.

Fleyta

(ital. flauto – k l k, meh)

Ađac nəfəsli alət. Qədim tarixə malikdir. Ke miřd  qamıřdan düzəldilən fleytanı řaquli (uzununa) tutaraq  alırdılar. Əsrlər boyu bu alət t kmill řdirilmıřdir, hal-hazırda üfüqi (eninə) vəziyyətdə tutularaq çalınır.

1832-ci ildə alman fleyta ısı T.Byom tərəfindən t kmill řdirilmıřdir. Öncə, məlahətli temb r  malikdir.

Diapazonu birinci oktavanın do notundan dördüncü oktavanın do notuna kimidir.  strumental ansambların v  simfonik orkestrin tərkibində mühüm yer tutur.

Hoboy

(ital. oboe; alm. Hoboe; fr. hautbois: haut – yüksək, bois – ağac)

Ağac nəfəsli alət; konus formalı alət olub klapanlar sistemi ilə təchiz olunur. Qədim ney alətindən törəmişdir. XVIII əsrin I yarısından professional musiqidə istifadə olunur.

Səslənmə diapazonu iki oktava yarım həcmindədir (kiçik oktava si-bemol, üçüncü oktava fa). Hoboyun növü – ingilis nəfiri.

Mövzu 7,8,9.

Truba (boru)

(ital. tromba)

Mis nəfəsli alət. Qədim dövrdə natural alət olmuşdur, 19-cu əsrdə alətin ventillə mexanizminə malik xromatik növü meydana gəlmişdir.

Tuba

(ital., lat. tuba - truba)

Mis nəfəsli alət. Registrin  görə  n aŐađı, qalın səsli alətdir.

O baŐqa nəfəs alətlərinə nisbətən az m t h rrikdir.

Tubanın səsi olduqca güclü və tamdır. O bütün orkestr ahənginin b n vr sidir. Transpozisiya

olunmayan alətdir. Diapozunu kontr oktavanın mi səsində birinci oktavanın mi səsinə qədərdir.

Kornet

Hal- hazırda müasir simfonik orkestrdə çox nadir hallarda istifadə olunur,  unki onunla trompet arasında f r q demik olarki azdır. Lakin kornetin səsi trompet  nisbətən yumuŐaq v  hər bir növ poetik olduđuna görə bəstəkarları  z n  cəlb edə bilir. Kornet transpozisiya olunan alətdir. Diapazonu böyük oktavanın mi səsindən birinci oktavanın si səsinə qədərdir.

Saksofon

Dilçəkli nəfəs aləti; konus şəkilli gövdəsi var, quruluşuna və səs çıxarma imkanlarına görə klarnetə yaxındır.

1841-ci ildə belçikalı ixtiraçı A. Saks tərəfindən düzəldilmişdir. Nəfəsli və estrada orkestrlərində istifadə olunur.

Valtorn

(alm. Walthorn – meşə şeypuru; ital. corno)

Mis nəfəs aləti, yumşaq tembrli səslənməyə malikdir.

Simfonik orkestrdə və nəfəsli orkestrdə adətən cüt sayda istifadə olunur, həm solo, həm də müşayiətçi alət kimi tətbiq olunur.

İki növü var:

1.Natural valtorn – XIX əsrin 30-cu illərinə qədər yayılmışdır. Kiçik həcmli natural səssırasına malikdir.

2.Ventilli valtorn – XIX əsrin 30-ci illərindən ifaçılıq praktikasına daxil olub. Təkmilləşmiş alətdir, xromatik səssırasına malikdir. Səslənmə diapazonu kontroktavanın si səsindən ikinci oktavanın fa səsinə kimi əhatə edir.

Trombon

(ital.trombone – böyük truba)

16-cı əsrdə meydana gəlmiş mis nəfəsli alət. Simfonik orkestrlərdə mis nəfəsli alətlər qrupunun tərkibinə daxildir. Bax: Simfonik orkestr, Partitura.

Mövzu 10.

AZƏRBAYCAN SİMLİ ALƏTLƏRİ

Eramızdan çox-çox əvvəllərə aid edilən zərb, nəfəs və simli

musiqi alətlərinin çoxsaylı növləri tarix boyu inkişaf etmiş, təkmilləşmiş və milli musiqi xəzinəmizin əsasını təşkil etmişdir.

Çeşidinə və geniş yayılma arealına görə simli alətlərin Azərbaycan musiqi mədəniyyətində müstəsna yeri vardır. Simli musiqi alətləri ifa tərzinə görə 4 qrupa bölünür:

1. Mizrabla çalınanlar (tar, saz, ud, qaqnun, bərbət, rud, rübab, qopuz, çoğur),
2. Kamanla çalınanlar (kamança, çəqanə),
3. Barmaqla çalınanlar (çəng, Şirvan tənburu),
4. Zərblə çalınanlar (səntur).

Tar

Azərbaycan simli musiqi alətləri arasında texniki və dinamik imkanlarına görə müasir tar ən mükəmməl və təkmil çalğı alətidir.

Dahi bəstəkar Üzeyir Hacıbəyli tarın texniki ifaçılıq imkanlarına, akustik səslənmə xüsusiyyətlərinə istinad edərək yazır: "Tar Şərq musiqi təhsilini artırma bilən alətlərdən ən qiymətli və ən mühümdür".

"Tar" sözünün farsca lüğəti mənası tel, sap deməkdir. Başqa musiqi alətləri kimi, təbiidir ki, müasir tar da özündən əvvəlki qədim simli musiqi alətlərinin əsasında yaranmış və əsrlər boyu formalaşmışdır.

Tarın adına Orta əsr klassiklərimizdən Qətran Təbrizinin, Nizami Gəncəvinin, Məhəmməd Füzulinin və başqalarının əsərlərində rast gəlmək olur.

N.Gəncəvinin "İsgəndərnamə" əsərində şair tarı belə təsvir edir:

Müğənni, tək bircə gecə də çal tar,

Məni bu dar yolda əzabdan qurtar!

Bəlkə, genişlənsin, açılınsın yolum,

Köçüm, bu daşlıqdan asudə olum...

Dütar, setar, çahartar, pəncətar və şeştar kimi simli musiqi alətləri tarın müxtəlif növləri hesab edilir. Əbdülqadir Marağai "Məqasid əl-əlhan" əsərində şeştar (6 simli) barədə məlumat verərək, onu geniş təsvir etmişdir.

Orta əsr rəsm əsərlərində də tarın təsvirinə rast gəlmək olur. 1816-cı ildə Əbu Qasım Təbrizinin yağlı boya ilə çəkdiyi "Tarçalan qız" əsəri bu baxımdan maraqlıdır. XIX əsrin II yarısında Mirzə Sadıq Əsəd oğlu (Sadıqcan; 1846-1902) tərəfindən tarın quruluş və formasında dəyişikliklər edilmiş, simlərinin sayı artırılaraq 5-dən 11-ə çatdırılmışdır. O, tarın tutma qaydasında da dəyişikliklər edərək tarı diz üstündən sinəyə qaldırmışdır.

Sədəflə işlənmiş tar Azərbaycan Musiqi Mədəniyyəti Dövlət Muzeyində qorunub saxlanılır.

(XX əsrin əvvəlləri) Müasir tar ifaçılığı XX əsrdə daha güclü inkişaf mərhələsinə başlamışdır. Belə ki, 1931-ci ildə Ü.Hacıbəyov və M.Maqomayevin təşəbbüsü ilə yaradılmış ilk notlu xalq çalğı alətləri orkestrində tar aparıcı alət kimi əsas yeri tutmuşdur. Əsası Ü.Hacıbəyov tərəfindəri qoyulmuş notlu ifaçılıq məktəbi tarın texniki və bədii imkanlarını daha da artırmışdır. Tar, əsasən, muğam üçlüyünün tərkibində (tar, kamança, qaval) aparıcı alət kimi istifadə edilib və bu gün də muğam sənətinin inkişafında müstəsna rol oynayır. Muğar operalarında solo oxumaları tarın müşayiətilə aparılır.

Azərbaycan bəstəkarları tar ilə orkestr üçün bir çox irihəcmli konsertlər yazmışlar. Quruluş və forma etibarlı ilə başqa musiqi alətlərindən fərqli olan tar, əsasən, üç hissədən çanaq, qol və kəllədən ibarətdir. Tarın çanaq hissəsi tutdan, qol və kəllə hissələri isə qoz ağacından hazırlanır. Onun uzunluğu 850 mm, çanağının hündürlüyü 16 mm, eni 185 mm-dir. Qoluna 22 pərdə bağlanır. Çanağının üzərinə mal ürəyinin pərdəsi çəkilir. Müxtəlif diametrlili 11 metal simləri vardır. Sümük ya ebonitdən hazırlanmış kiçik mizrabla dilləndirilir.

Simlər üç qrupa bölünür:

1. Ağ, sarı və kök simlər (hər biri bir olur).

2. Kök sim (t k qalın sim yalnız muğamla ifa olunur).
3. Zəng simlər (cingənə; iki cüt olur).

Tar sinədə üfqi tutulur, saę əlin bil yi ilə çanaq hissəsi d ş  sıxılır, simlər bař v  ř had t barmaqlarının arasında tutulmuş mizrab vasitəsi ilə ehtizaza gətirilir. Tarın qolu sol əlin bař v  ř had t barmaqları arasında sıxılır, saę əlin ehtizaza gətirdiyi simlər sol əlin ř had t, orta və adsız barmaqları ilə müxtəlif pərdələri sıxmaqla çalınır. İfa zamanı texniki və bədii imkanları təmin etmək  c n trel v  müxtəlif mizrab vurma üsullarından, řtrixl rd n istifadə edilir.  st-mizrab, alt-mizrab, üst-alt-mizrab, alt-üst-mizrab, rux (saę-sol) mizrab, santur-mizrab ( st-alt-üst) və digər řtrixl rd n əlavə, lal barmaq, dartma sim (vibrasiya), sürüşdürmə barmaq (qlissando) kimi řtrix v  üsullardan da istifadə olunur. İfa  i mizrabı sim  vuraraq tarı d ş n  sıxmaqla səsi uzun müddət dalęalandırır. Alınmış bu fasilə zamanı yaranan effekt "xum" adlanır.

Tar  c n notlar "do" sistemli metso-soprano açarında yazılır. Tarın səs d z m  xromatik olub, 2,5 oktavanı əhatə edir.

Diapazonu kiçik oktavanın "do" səsindən ikinci oktavanın "sol" səsinə kimidir.

Saz

Saz t z n  (mizrab) ilə çalınan simli  alęı alətidir. O, ulu ozan sənətinin davam  ısı olan ařıq v  saz-söz sənətinin ayrılmaz tərkib hissəsidir.

Saz eyni zamanda türk dünyasının, türk mənəviyyatının rəmzlərindən biridir. Sinkretik, yeni özündə çalğı, oxuma, şer demə, söz və dastan ifaçılığı, aktyorluq və rəqs (plastika) sənətlərini birləşdirən saz-söz sənəti, muğam sənəti ilə yanaşı, Azərbaycan milli mədəniyyətinin ən dərin qatları ilə bağlıdır.

Qədim türkdilli xalqlarda şaman, qam, oyun, baxşı, yanşaq, varsaq və nəhayət, ozan kimi tanınan sənətkarlar bugünkü aşığın əcdadları sayılırlar. Ozan sənəti yüzilliklər və minilliklər boyu böyük təkamül yolu keçərək aşıq sənətinə çevrildiyi kimi, qopuz da ona oxşar təkamül yolu keçərək saz aləti şəklini almışdır.

Saz artıq Şah İsmayıl Xətəinin dövründə (XVI əsr) indiki şəklini almışdı. Şah İsmayıl Xətəinin könül oxşayan qoşmalarının birində saz belə tərənnüm edilir:

Bu gün ələ almaz oldum mən sazım

Ərşə dirək-dirək çıxar mənim avazım.

Dörd iş vardır hər qarındaşa lazım:

Bir elm, bir kəlam, bir nəfəs, bir saz.

Azərbaycan sazı türkdilli xalqlar arasında yayılmış saz və ona oxşar alətlərdən çalğı texnikası, səsyayımı (akustikası) baxımından danılmaz üstünlükləri ilə seçilir. Sazın çanağı tut ağacının seçmə növlərindən, qolu isə qoz ağacından hazırlanır. Çanağın gövdəsi bir-birinə bərkidilmiş tək sayda (adətən 9) taxta "qabırğa"lardan yığılır. Bu "qabırğa"lar qol ilə çanağı birləşdirən "küp" adlı kiçik hissənin üzərində yığılır və sonra qol əlavə edilir. Çanağın üstü nazik taxta üzlüklə örtülür və qoluna 16-17 pərdə bağlanılır. Azərbaycanda ölçüləri ilə fərqlənən tavar sazın, yaxud ana sazın 9, bəzən 8 simi, ondan bir qədər yığcam orta, yaxud qoltuq sazın 6, bəzən 7 simi, kiçik cürə sazın isə 4-6 simi vardır. Bir vaxtlar simlər yüksək keyfiyyətli poladdan hazırlanıb, gümüş suyuna salınarmış. Onlar heç zaman paslanmaz və çox az halda qırılırmış. Xalq çalğı alətləri orkestrində sazdan, adətən, qoltuq və ya cürə sazdan solo alət kimi istifadə olunur.

Saz, əsasən, giləs ağacının qabığından hazırlanmış təzanə ilə səsləndirilir. Çox hallarda alətin qolu və çanağın yan tərəfləri təbii sədəflə bəzədilir. Əsas saz hesab edilən tavar sazın ümumi uzunluğu 1,200 mm, çanağının dərinliyi 200 mm olur.

Onun diapazonu birinci oktavanın "do" səsindən ikinci oktavanın "sol" səsinə qədərdir.

Ud

Əsasən, Ərəbistan, Türkiyə, İran və bir çox Şərqi xalqları arasında geniş yayılmış mizrabla çalınan simli-dartımlı musiqi alətidir.

Ud ərəb sözü olub, "ağac" mənasını daşıyır. Ud haqqında ilk dəfə Mosullu İshaq İbn İbrahim (767-849), daha sonralar isə Əbu Nəsr Fərabinin (870-950) əsərlərində məlumat verilir.

Orta əsrlərdə Yaxın Şərqi mədəniyyətinin inkişafında udun çox böyük tarixi əhəmiyyəti olmuşdur. Bir çox qədim musiqi risalələrində udun qədim tarixə malik olması bildirilir və yaranması barədə rəvayətlər söylənilir. Səfiəddin Əbdülmömin Urməvinin "Kitab əl-ədvar" ("Musiqi dövrləri haqqında kitab", 1252) əsərini şərh edən Əbdülqadir Marağai ud musiqi alətinin peyğəmbərin nəvələrindən biri tərəfindən icad edildiyini bildirir. Yazılı mənbələrdə udun icadını qədim yunan filosofu Platonun adı ilə bağlayırlar.

Qanun

Yatıq sazlar ailəsinə mənsub olub, dartımlı-simli musiqi alətidir.

Yaxın və Orta Şərqdə, eləcə də Azərbaycan ərazisində tarixən geniş yayılmışdır.

Azərbaycan klassiklərindən Nizami Gəncəvinin, Məhəmməd Füzulinin və başqalarının əsərlərində qanun haqqında məlumat verilmişdir. XII əsrdə yaşayıb yaratmış, Şərq musiqi elmini dərinlən bilən şairə Məhsəti Gəncəvi qanun və çəng alətlərinin məharətli ifaçısı olmuşdur.

Əsasən, qadınlar tərəfindən ifa edilən bu aləti Füzuli "Yeddi cam" əsərində belə təsvir etmişdir:

Bir gün gecə məclisimiz vardı ki, ondan

Çox-çox uzağa qalmış idi dərd, qəm, hicran.

Xam nəğmələrlə edərək aləmi məmnun,

Bir huri mələk çalırdı iri bir qanun.

Qanun miniatür sənət əsərlərində də öz əksini tapmışdır. Uzun tarixi inkişaf yolu keçən bu alət zaman-zaman formalaşaraq dövrümüzə kimi gəlib çatmışdır.

Üzeyir Hacıbəyli qanunun keçmişdə də təknil alət kimi istifadə edildiğini qeyd edərək yazır: "Bu gün hər bir musiqar üçün piano çala bilmək vacib olan kimi, Şərç musiqçiləri də öz çalğılarından əlavə, qanun çalmağı dəxi borc bilirmişlər".

Mövzu 11.

AZƏRBAYCAN ZƏRBLİ ALƏTLƏRİ

Azərbaycanda zərb çalğı alətlərinin kökləri çox-çox qədimlərə,

ibtidai yaşayış dövrlərə gedib çıxır. Bu dövrlərdə insanlar müəyyən vasitələrlə ritmlər yaratmışlar.

Belə vasitələrdən biri ayaqdöymə zərb üsulu idi ki, bu zaman qazılmış quyunun üzərinə quru ağac döşəyər, üstünü müxtəlif heyvan dəriləri ilə örtərək onu ayaqla döyəcləməklə çeşidli ritmlər alarlarmış. İlk zərb alətləri, çox güman ki, belə yaranmışdır. İndi də zorxana oyunlarından birinin adı "Ayaqdöymə" adlanır. Hazırda musiqi sənətimizin inkişafında başlıca rol oynayan bir çox zərb alətlərindən geniş istifadə edilir.

Bu alətlər, əsasən, 3 növə ayrılır.

1. Membranlı (təbil, kos, qoşa nağara, nağara, dümbək),
2. İdiofonlu (laqquti, şazşaz, zıncırovlar, qumrovlar),
3. İdio-membraqlı (qaval, dəf) zərb alətləri.

Qoşa nağara

Xalq musiqisində ən çox istifadə edilən zərb çalğı alətlərindən biridir. Adından məlum olduğu kimi, qoşa nağara bir-birinə bərkidilmiş iki kiçik qədəhvarı nağaradan ibarətdir. Bəzən "qoşa dumbul" da deyilir.

Bu alətin hazırlanmasında əvvəllər gildən, sonralar isə ağacdən və metaldan istifadə olunmuşdur. Üzləri dəvə, dana və yaxud keçi dərisindən hazırlanaraq metal burğular ilə gövdəyə bərkidilir. Həmin burğuların vasitəsi ilə alətin köklənməsi də təmin olunur. Alət yerə və yaxud xüsusi mizin üzərinə qoyularaq iki ağac toxmaqla çalınır.

Qoşa nağara fərdi şəkildə hazırlandığı üçün ölçüləri müxtəlifdir. Əksər hallarda hündürlüyü 300-330 mm, böyük gövdəsinin diametri 240-280 mm, kiçiyinin isə 110-140 mm olur.

Gildən hazırlanmış qoşa nağara M. Kərimovun şəxsi kolleksiyasında saxlanılır (Bakı. XVIII əsr) Milli musiqinin folklor nümunələrində, o cümlədən orkestr və ansamblarda istifadə edilir. Özünəməxsus səs tembri olan qoşa nağara solo aləti kimi nadir hallarda səsləndirilir.

D f

Milli musiqi mədəniyyətinin tarixi inkişaf mərhələsində özünəməxsus rolu olmuş zərb çalğı alətlərindən biri də d fdir. Orta əsr musiqi məclislərini d fsiz təsəvvür etmək mümkün deyildi.

Miniatür sənət əsərlərində təsvir edilmiř saray musiqi məclislərində  ng-ney-dəf, bərbət- ng-ney-dəf, ney-tənbur-dəf kimi alət qruplarında d fin xüsusi yeri olmuřdur.

Xaqani řirvani dəf barədə belə yazır:

Bir dəf vuran ustanı g r,

S fs f duran heyvanı g r,

D fd  řikaristanı g r,

Bir-biri ilə c ng arar.

Sağanağına d rd yerdən hər birində bir cüt mis camlar bərkidilir ki, bu da idiomembranlı alətin səs tembrini təmin edir. Sağanağı qoz,  z  isə balıq dərisindən hazırlanır.

Dəfin diametri 250-260 mm, sağanağının qalınlığı 45-50 mm-dir. Hazırda nadir hallarda istifadə olunur.

Mövzu 12.

Kamança

Kamanla çalınan simli musiqi alətidir.

Müxtəlif növləri başqa adlarla Şərq və Orta Asiya xalqları arasında yayılmışdır. Kamança ifaçılığının Azərbaycanda yüksək inkişafı XIX əsrin ikinci yarısından başlayaraq xanəndəlik sənətinin inkişaf etməsi ilə bağlıdır. İlk nümunələri balqabaqdan, hind qozundan hazırlanar, fil sümüyü ilə bəzədilmiş. Bir və ikisimli kamançanın nə vaxtsa yaylı qopuzdan formalaşması güman edilir.

Kamança Orta əsr klassiklərinin əsərlərində geniş təsvir olunmuşdur. XVI əsr Təbriz rəssamlıq məktəbinin nümayəndəsi Mir Seyid Əlinin "Musiqi məclisi" rəsm əsərində bərbət, dəf və kamança alətləri təsvir edilmişdir. Əbdülqadir Marağai əsərlərində başqa musiqi alətləri ilə yanaşı, kamançanın da adını çəkmiş və onun haqqında məlumat vermişdir. XVII

əsrdə Azərbaycana səyahət etmiş alman səyyahı E.Kempfer kamançanın üçsimli və bəzən də dördsimli alət olduğunu, çox gözəl səs tembri ilə səsləndiyini qeyd edir.

Nizami Gəncəvinin "Xosrov və Şirin" poemasında kamança belə təsvir edilir:

Kaman Musa kimi yanır, inləyir,
Çalan xanəndəni durub dinləyir.
Oxuyan bir gözəl qəzəl başladı
Bu keyfi-işrəti çox alqışladı.

Keçən əsrdə üçsimli, dördsimli və hətta beşsimli kamançanın mövcudluğu məlumdur. Azərbaycan Tarixi Muzeyinin etnoqrafiya fondunda saxlanılan XIX əsrə aid beşsimli kamança bu baxımdan maraqlıdır. Həmin muzeydə görkəmli bəstəkar Zülfüqar Hacıbəyova məxsus olan bir kamança da nümayiş etdirilir. Üç simdən ibarət olan bu kamançanın çanaq və qol hissələri yüksək zövqlə təbii sədəflə bəzədilmişdir. XIX əsrə aid edilən bu alətin maraqlı cəhəti ondan ibarətdir ki, onun çanağı yarı hissədən şaquli şəkildə kəsilmiş və üzərinə dəri çəkilmişdir. Kamança çanaq, qol və çanağın içərisindən keçərək, onun hər iki hissəsini birləşdirən şişdən ibarətdir. Çanaq, qol və aşıqlar qoz ağacından xüsusi dəzgahda yonulma üsulu ilə hazırlanır. Çanağın üzünə nərə balığının dərisindən hazırlanmış üzlük çəkilir. Alətin səslənməsinin yaxşı təmin edilməsində qol ilə simlər arasındakı məsafənin dəqiq təyin edilməsi vacib şərtidir.

Ümumi uzunluğu 700 mm, çanağının hündürlüyü 175 mm, eni 195 mm-dir.

Diapazonu kiçik oktavanın "lya" səsindən üçüncü oktavanın "lya" səsinə kimidir. Kamança üçün notlar "sol" açarında yazılır və yazılışından bir ton yuxarı səslənir. Xalis kvarta, kvinta intervalları ilə köklənir.

Mövzu 13,14.

Orkestrlər və onların növləri

- **Kiçik simfonik orkestr** – simfonik orkestrin yığcam tərkibi, XVIII əsrdə geniş tətbiq olunurdu. Buraya ağac nəfəsli alətlərin hər növündən iki sayda daxil edilirdi, o cümlədən, simli kvintet daxil idi.
- **Cüt (qoşa) tərkib** zamanı hər bir alətdən iki ədəd daxil edilir (2 fleyta, 2 qoboy, 2 klarnet, 2 faqot və s. bu kimi) .
- **Üçər tərkib** zamanı orkestrin adi tərkibi üç dəfə genişləndirilir: hər nəfəsli alətin həcminə və səslənməsinə görə fərqlənən üç növündən istifadə olunur: məsələn, üç fleyta (o cümlədən, fleyta-pikkolo); üç klarnet (o cümlədən, bas-klarnet) və s.^[7]
- kamera orkestri
- simli orkestr
- nəfəs alətləri orkestri
- estrada orkestri
- **jazz orkestri (jazz-band)** - orkestrin xüsusi növü. Birinci dünya müharibəsinin (1914-1919) əvvəllərində Amerikada yaranmış və tezliklə Qərbi Avropada yayılmışdır. Adı ilk ansamblın təşkilatçısı və rəhbəri Cazbo Broununun adından götürülmüşdür. Caz orkestr əsasən nəfəsli alətlərdən, o cümlədən, mis nəfəsli alətlərdən və saksofondan, zərb alətləri və royaldan ibarət olur. Bəzi halda solo skripka, akkordeon, gitara, banco və b. alətlər də bu orkestrə daxil edilir.
- hərbi orkestr
- xalq çalğı alətləri orkestri.

Azərbaycanın peşəkar orkestrləri

- Üzeyir Hacıbəyov adına Azərbaycan Dövlət Simfonik Orkestri (1920)
- Azərbaycan Televiziya və Radiosunun Niyazi adına simfonik orkestri
- Səid Rüstəmov adına xalq çalğı alətləri ansamblı
- Əhməd Bakıxanov adına xalq çalğı alətləri ansamblı
- Əhsən Dadaşov adına "Xatirə" xalq çalğı alətləri ansamblı
- Baba Salahov adına "Araz" xalq çalğı alətləri ansamblı
- Rafiq Babayevin idaresi ilə estrada simfonik orkestri
- Qara Qarayev adına Azərbaycan Dövlət Kamera Orkestri (1964)
- M. F. Axundov adına opera və balet teatrının simfonik orkestri
- Dövlət Sərhəd Xidmətinin Hərbi Orkestri
- Gənclər və uşaq simfonik orkestri
- "Dan Ulduzu" kamera-instrumental ansamblı

Mövzu 15.

Azərbaycan Dövlət Xalq Çalğı Alətləri Orkestri

Azərbaycan Dövlət Xalq Çalğı Alətləri Orkestri

Orkestrin "Muğam Dünyası" Beynəlxalq musiqi festivalı" çərçivəsində çıxışı. Bakı, 25 mart 2009-cu il.

Səid Rüstəmov adına Azərbaycan Dövlət Xalq Çalğı Alətləri Orkestri — birinci notlu Azərbaycan xalq çalğı alətləri orkestri. 1931-ci ildə bəstəkar Üzeyir Hacıbəyovun təşəbbüsü ilə simfonik orkestr prinsipi ilə yaradılıb. Orkestrin baş dirijoru Üzeyir Hacıbəyov, dirijor köməkçisi və konsertmeysteri isə Səid Rüstəmov idi.

Orkestr 1 may 1931-ci ildə Azərbaycan bəstəkarlıq məktəbinin banisi, bəstəkar Üzeyir Hacıbəyovun təşəbbüsü ilə təşkil edilmişdir. Şərqdə simfonik orkestr prinsipi ilə yaradılmış ilk xalq çalğı alətləri orkestri olan bu kollektiv Azərbaycan milli musiqi mədəniyyətinin inkişafında əhəmiyyətli rol oynamışdır. Orkestrin ilk tərkibi tar, kamança, balaban, dəf və nağaradan ibarət olmuş, sonralar orkestrə tütək, zurna, qoşanağara, klarnet, qanun, fortepiano və s. alətlər daxil edilmişdir.

Azərbaycan Dövlət Xalq Çalğı Alətləri Orkestri 2000-ci ildə F.Əmirov adına Əməkdar kollektiv Azərbaycan Dövlət Mahnı və Rəqs Ansamblı nəzdində yaradılmışdır. Yarandığı gündən orkestr bir çox dövlət əhəmiyyətli tədbirlərdə çıxışlar etmiş, beynəlxalq festivallarda uğurlar qazanmışdır. Belə ki, 2004, 2005 və 2010-cu illərdə İranda keçirilən ənənəvi "Fəcr" Beynəlxalq musiqi festivallarında "Qızıl Çəng" mükafatına layiq görülmüşdür. Belarusiya, Moldova, Tacikistan, Ukraynada keçirilən mədəniyyət günlərində tamaşaçıların böyük rəğbətini qazanmışdır. Bir çox ölkələrdə qastrol səfərlərində olmuşdur.

Musiqi partitura sxemini və musiqi materiallarını dinləmək.